

Journal of Fiqh and Usul

Vol. 53, No. 2, Issue 125

Summer 2021

DOI: <https://doi.org/10.22067/jfu.v53i2.84032>

انفجور

سال پنجاه و سوم، شماره ۲، شماره پیاپی ۱۲۵

تابستان ۱۴۰۰، ص ۴۹-۲۹

بررسی مشروعیت انتخاب جنسیت جنین در فقه امامیه و اهل سنت*

دکتر ابراهیم جوانمرد فرخانی^۱

استادیار دانشگاه گنبدکاووس

Email: javanmardebrahim@yahoo.com

دکتر حسین جاویر

استادیار پردیس فارابی دانشگاه تهران

Email: hjavair@ut.ac.ir

چکیده

فقه‌های امامیه و اهل سنت در مشروعیت انتخاب جنسیت جنین به سه نظر قائل هستند: معتقدان به جواز معتقدند که اشکال‌های وارد بر بهره‌گیری از این تکنیک دفع‌شدنی است؛ قائلان به حرمت بر این باورند که دست‌بردن در ژن‌های جنین برای تغییرات غیرضروری، خطا و ناروا است؛ باورآوردنگان به تفصیل، استفاده از این تکنیک را فقط برای پیشگیری از انتقال ناهنجاری‌های ژنتیکی یا درمان بیماری‌ها صحیح دانسته‌اند. در این پژوهش، با روش کتابخانه‌ای و تحلیلی توصیفی، ادله مشروعیت انتخاب جنسیت در فقه فریقین و دلایل مخالفان آن‌ها تبیین شده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که انتخاب جنسیت به دلایل غیرپزشکی و صرفاً براساس علاقه والدین به جنسی خاص، جایز نیست. تنها در فرضی که برای حفظ سلامت مادر یا جنین، راهی جز استفاده از تکنیک‌های انتخاب جنسیت نباشد، عقلاً در تزامم بین نجات بیمار و اخذ سلول از جنین، اولی مقدم است.

کلیدواژه‌ها: انتخاب، جنسیت، جنین، امامیه، اهل سنت.

*. مقاله پژوهشی؛ تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۰۸/۱۱؛ تاریخ تصویب نهایی: ۱۳۹۸/۱۱/۲۱.

۱. نویسنده مسئول

A Study of the Legitimacy of choosing the sex of fetus in Imami and Sunni Jurisprudence

Dr. Ebrahim Javanmard Farkhani , Assistant Professor Gonbad Kavous University
(Corresponding Author)

Dr. Hossein Javar, Assistant Professor Farabi Campus, University of Tehran

Abstract

Imami and Sunni jurists believe in the legitimacy of choosing the sex of the fetus in three ways: those believing in javaz (permission) hold that the drawbacks of applying this technique are rejectable. Those believing in hormat (sanctity) hold that manipulating fetal genes for unnecessary changes is wrong; Those believing in tafsil (details) hold that the use of this technique is correct only to prevent the transmission of genetic disorders or to treat diseases.

In this research, with the descriptive - analytical and library method, the reasons for the legitimacy of gender selection in the jurisprudence of the two sects and the reasons for their opponents have been explained. The findings of this study show that gender selection is not permissible for non-medical reasons and solely on the basis of parents' preference for a particular sex. Assuming that there is no other way to maintain the health of the mother or fetus other than using gender selection techniques, rescuing the patient is rationally prior in the conflict between rescuing the patient and retrieving the cell from the fetus.

Keywords: choice, gender, fetus, Imamiyya, Sunni.

مقدمه

از گذشته پیرامون مسئله تعیین جنسیت جنین تکنیک‌هایی مطرح بوده است که امروزه نیز در قالب‌های نوینی شکل گرفته و پاره‌ای گونه‌های جدید نیز بر آن افزوده شده است و در آینده نیز در همین شکل یا قالب‌های مدرن‌تری در دانش ژنتیک پزشکی، عرضه می‌شود. به دلیل اقدام بسیاری از خانواده‌ها به انتخاب جنسیت فرزند دلخواه، اندک‌اندک این موضوع به صورت یکی از موضوعات مهم و پرچالش است. این تکنیک که از سال‌های گذشته در برخی کشورهای پیشرفته استفاده می‌شود، غالباً به منظور تعیین جنسیت جنین‌هایی که در معرض امراض وراثتی نظیر هموفیلی قرار دارند، به کار می‌رود و انتخاب جنسیت به صرف علاقه والدین به داشتن فرزند پسر یا دختر در بیشتر کشورها معمول نیست (Viville, 234).

البته در طرف مقابل، عده‌ای هم با انتخاب جنسیت فرزند به دلخواه والدین موافق هستند و معتقدند در مواردی که برخی از والدین به دلیل اشتیاق به داشتن دختر یا پسر، چندین بار صاحب فرزند می‌شوند ولی راه به جایی نمی‌برند، استفاده از این روش می‌تواند در جلوگیری از افزایش جمعیت مؤثر باشد. مخالفان تعیین جنسیت، آن را مقدمه ایجاد نوعی تبعیض جنسیتی در جامعه، به هم‌ریختن تناسب جمعیتی و مختل کردن روند عادی تولیدمثل می‌دانند و موافقان، تعیین جنسیت جنین را از حقوق طبیعی زوجین به شمار آورده و آن را در تنظیم خانواده و پیشگیری از حاملگی‌های مکرر و پرخطر، کمک‌کننده می‌دانند (Sureau, 867).

مخالفان تعیین جنسیت جنین بر این عقیده‌اند که نطفه از لحظه لقاح اسپرم با تخمک و مراحل بعدی تکوین جنسیت دارای هویت و شخصیت انسانی است؛ پس نمی‌توان با جداکردن يك سلول از نطفه، به آن صدمه وارد کرد. همچنین به نظر آن‌ها طبق آیه «يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ؛ به هر کس بخواهد دختر و به هر کس بخواهد پسر می‌دهد» (شوری: ۴۹) و آیه «هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ؛ و کسی است که شما انسان‌ها را در رحم‌ها به هر طور که بخواهد صورت‌گیری می‌کند» (آل عمران: ۶)، دختر یا پسر بودن نوزاد به دست خدا است و نیز مصالح و مفاسد را فقط او می‌داند و بر اساس آن به بعضی پسر و دختر می‌دهد (ابوالصل، ۷۲۱/۲). موافقان پس از پاسخ به استدلال‌های مخالفان، معتقدند دلیلی بر حرمت انتخاب فرزند وجود ندارد و اصل اولی در هر چیزی اباحه است (ایاد احمد، ۱۲۸).

از دید پیشینه پژوهشی، با وجود نوشتارهایی^۱ در این راستا ولی به دلیل وجود کاستی‌های بسیار در این زمینه، بررسی چندباره امر به‌ویژه با نگاهی تطبیقی به رویکرد مذاهب اسلامی بسیار ارزشمند به نظر

۱. از این پژوهش‌ها می‌توان به مقاله نقیبی و همکاران، ۱۳۹۷: «بررسی حکم جواز یا عدم جواز انتخاب جنسیت در فقه امامیه»؛ مقاله دزاکام و همکار، ۱۳۹۰: «درمان ناباروری و تعیین جنسیت جنین در چالش با حکمت و عدالت خداوند»؛ مقاله نظری توکلی و همکاران، ۱۳۹۷: «تبیین حکم فقهی تعیین جنسیت جنین در مذاهب اسلامی»؛ صادقی مقدم و همکار، ۱۳۹۵: «تحلیل مبانی فقهی حقوقی اخلاقی انتخاب جنسیت

می‌رسد. از این رو در این پژوهش، بعد از موضوع‌شناسی به بررسی نظریات و دلایل فقهای امامیه و اهل سنت می‌پردازیم و راجع به دلایل مخالفان و موافقان، مقارنه‌ای کامل انجام داده تا زمینه درک بهتر این موضوع فراهم شود.

باتوجه به مراتب مذکور، در پژوهش حاضر تلاش شده است تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود: آیا از نظر فقهای امامیه و اهل سنت، تغییر جنسیت جنین انسانی به جنسیت دلخواه با استفاده از قابلیت‌های دانش مهندسی ژنتیک امری مشروع است؟ آیا جایز است والدین بدون وجود بیماری‌های ژنتیکی از تکنیک‌های آزمایشگاهی فقط برای گزینش جنسیت جنین استفاده کنند؟ آیا صورت‌بخشی هویتی از قبیل پسر یا دختر شدن جنین مخالفت با مشیت الهی و دخالت در کار خدا است؟

۱. موضوع‌شناسی

۱-۱. مفهوم تعیین جنسیت

واژه تعیین در لغت به معانی مختلف از جمله: بازشناخت، معین‌سازی، گزینش، منصوب کردن و برگماشتن به کار می‌رود (جوهری، ۱۳۷۱/۶). واژه جنس به معنای آنچه که شامل انواع متعدد از یک نوع باشد، آمده است. مثل حیوان که شامل انسان و سایر جانداران می‌شود و جنسیت به معنای حالت یا ماهیت جنس، خاصیت جنسی، تجانس، هم‌گرایی و دارا بودن تمایلات جنسی است (عمید، ۱۳۰۵/۱). تعیین جنسیت به معنای شیوه‌ای است که برای کنترل و گزینش جنسیت ژنتیکی جنین استفاده می‌شود. در این فرایند، تخمک‌ها را از رحم مادر خارج کرده و با اسپرم همسرش بارور می‌کنند. سپس از هریک از جنین‌ها نمونه‌ای گرفته شده و برای ارزیابی ژنتیکی فرستاده می‌شود تا سلامت و جنسیت آن بررسی شود. در نهایت، جنین انتخاب‌شده سالم (پسر یا دختر) به داخل رحم مادر منتقل شده و جنسیت نوزاد تضمین می‌شود (Strange, 253).

۱-۲. تکنیک‌های انتخاب جنسیت جنین

روش‌های متفاوتی برای تعیین جنسیت جنین وجود دارد که به‌طور کلی به دو دسته تقسیم‌بندی می‌شوند: دسته اول شیوه‌های طبیعی و سنتی هستند که با تغییر موقعیت محیطی بدن مادر، احتمال مذکر یا مؤنث شدن جنین را افزایش می‌دهند و دسته دوم شیوه‌های آزمایشگاهی‌اند که از طریق پزشکان در مراکز درمان ناباروری و ژنتیک انجام می‌گیرند.

جنین با تأکید بر مبانی علمی آن» و پایان‌نامه محمدی طیس، ۱۳۹۳: «بررسی فقهی اخلاقی تعیین جنسیت جنین»، اشاره کرد. تحقیق حاضر ضمن استفاده از تحقیقات پیشینان، حاوی نوآوری‌هایی در زمینه تحلیل آرای مذاهب فقهی به‌منظور نشان‌دادن مشترکات مذاهب با یکدیگر و بررسی آن‌ها به‌صورت تطبیقی و مقارنه‌ای است.

مزیت روش‌های دسته دوم این است که درصد ضریب اطمینان این روش‌ها نزدیک به ۱۰۰ درصد است اما با روش‌های دسته اول شانس داشتن جنین با جنسیت دلخواه در بهترین حالت فقط چیزی در حدود ۸۰ درصد است. استفاده از روش تشخیص ژنتیکی قبل از انتقال جنین به رحم (PGD)، بهترین روش مناسب برای این منظور است. در این روش ابتدا با برخی داروها تخمدان زن تحریک می‌شود تا چند تخمک آزاد و سپس لقاح آزمایشگاهی انجام می‌شود. سپس یک سلول از توده سلولی که تشکیل شده (نطفه هشت سلولی) و آماده انتقال به رحم مادر است، جدا می‌کنند. با گذاشتن این سلول زیر میکروسکوپ، دختر یا پسر بودن جنین مشخص می‌شود. پس از آن می‌توان با جدا کردن سلول مدنظر، جنین دختر یا پسر را به رحم مادر انتقال داد (هارپر و همکاران، ۳).

۳-۱. پیامدهای مثبت و منفی

گزینش جنسیت جنین در طول سال‌ها از آرزوهای دست‌نیافتنی انسان‌ها به شمار می‌رفته است. شاید برای برخی هیچ تفاوتی بین دختر یا پسر وجود نداشته باشد، اما بدون شك برای برخی دیگر مسئله مهمی بوده است. مسائل زیادی والدین را به برگزیدن جنس جنین ترغیب کرده است. در گذشته از آنجاکه جهت کارهای فیزیکی احتیاج به مردان بیشتر از زنان بوده است، اگر خانواده‌ای دارای فرزند پسر نبوده، برای رسیدن به این مقصود شاید تعداد افراد خانواده به شمار زیادی می‌رسید تا در نهایت یکی از آن‌ها پسر شود. همچنین بسیاری از خانواده‌ها به دلیل این مسئله، فرو می‌پاشیدند و این مشکل خیلی از خانواده‌ها را رنج می‌داد (Noorlande 794). تکنیک‌های جدید در روش‌های کمک باروری، انتخاب جنسیت جنین را فراهم کرده و این مشکلات را برطرف ساخته است. با این روش آزمایشگاهی به تولد جنین‌های سالم با جنسیت دلخواه بدون پیدایش اختلالات ژنتیکی، اطمینان می‌یابیم. این روش با دو تا سه درصد خطا همراه است. لکن خطراتی نیز برای مادر و جنین از جمله سقط جنین و خطر خون‌ریزی فراوان به همراه دارد. تعیین زودرس جنسیت جنین برای والدینی که دارای بیماری‌های ژنتیکی هستند، اجازه می‌دهد تا مشاوره ژنتیک صحیح‌تری انجام دهند. اگر یکی از پدر و مادر یا هر دوی آن‌ها بیماری خاصی داشته باشند، می‌تواند خطراتی مبنی بر وجود بیماری در جنین آن‌ها باشد؛ در نتیجه می‌تواند انتخاب بهتری برای تصمیم خود درباره آن جنین داشته باشند (محمد جعفری، ۳۲۳). افزون بر این می‌توان از طریق این تکنیک‌های تشخیصی و درمانی، میزان هزینه‌های آتی را کاهش داد و آن را به مراقبت و مساعدت به معلولان و بیماران خاص تخصیص داد تا زندگی خوشایندی داشته باشند. به‌عنوان مثال می‌توان با انتخاب درمانی جنسیت جنین، از تکوین و تولد جنین‌های مبتلا به ناهنجاری‌های ارثی وابسته به جنس، مثل هموفیلی پیشگیری کرد و مخارجی را که باید بعدها برای معالجه این بیماران پرداخت، در درمان بیماران موجود به کار گرفت.

بالین وجود، در بسیاری از جوامع، والدین ممکن است جنسی را به دیگری ترجیح دهند و فراهم کردن این امکان می‌تواند زمینه‌ساز مسائلی چون تبعیض جنسیتی، اصلاح نژاد و تبعیض علیه گروه‌های خاص در جامعه باشد. لذا در اکثر کشورها، تشخیص ژنتیک قبل از جایگزینی به منظور انتخاب جنسیت صرفاً برای پیشگیری از بیماری‌های وابسته به جنس اجازه داده می‌شود. به این امر در اعلامیه بین‌المللی اطلاعات ژنتیک انسانی نیز سازمان یونسکو کرده است (لاریجانی، ۶).

۲. مباحث فقهی

تحقیق در جنسیت جنین با مداخله پزشک و والدین، یکی از موضوعات چالش‌برانگیز جهان معاصر بوده، اما درباره این مسئله هنوز تحقیق مفصل فقهی صورت نگرفته است. هرچند در فقه اسلامی این مسئله به علت مستحدثه بودن چندان تفحص و بررسی نشده و بحث مبسوط فقهی به میان نیامده است، لیکن بیشترین مسئولیت بر عهده دانش فقه است. افزون بر این، مقررات خاصی در این خصوص در نظام حقوقی کشور وجود ندارد و حال آنکه مباحث فقهی، منبع اصلی تقنین در این زمینه به شمار می‌آید. بحث‌های فقهی در این باره ضرورت دارد، اما موضوع به دلیل نوپدیدبودن تکنیک‌های پزشکی، چندان که باید در معرض ضرب قواعد و ضوابط فقهی قرار نگرفته و ضرورتاً نیازمند بحث‌های نظری و تأملات فقهی بیشتر است. توسعه این دانش و نیز گسترش آن در حوزه‌های پزشکی و تخصصی و نیز اقبال عمومی به این امر، در گرو حل مسئله و تبیین ابعاد آن در حوزه‌های فقهی است.

۱-۲. انتخاب جنسیت جنین در فقه امامیه و اهل سنت

در این خصوص نظریات متعددی بیان شده است که در ذیل آن‌ها را بیان خواهیم کرد. ابتدا آرای فقهای موافق و مخالف از امامیه و اهل سنت، تبیین و در ادامه به بررسی ادله آن‌ها پرداخته خواهد شد. البته لازم به ذکر است که تفاوت چندانی درباره این موضوع بین فقهای امامیه و اهل سنت وجود ندارد و دیدگاه مشهور فقهای اهل سنت در این زمینه با دیدگاه مشهور فقهای شیعه بسیار نزدیک است.

۱-۱-۲. نظریه جواز

بیشتر فقهای امامیه و اهل سنت، تعیین جنسیت جنین را جایز دانسته‌اند (نک: محسنی، ۱۱۰؛ شبیر، ۳۴۱/۱؛ خامنه‌ای، استفتانات در سایت معظم‌له؛ هاشمی شاهرودی، پایگاه اینترنتی معظم‌له). نویسندگان این دیدگاه شواهدی از ادله نقلی و عقلی ارائه کرده‌اند که به شرح زیر است.

۱-۱-۲-۱. مشروعیت درخواست جنس مذکر

یکی از مواردی که سیاق آن در تعیین جنسیت و مشروعیت آن استنادپذیر است، آیاتی است که در آن

برخی از پیامبران برای استمرار برنامه‌های نبوت، از خداوند درخواست‌هایی داشته‌اند که متضمن جنسیت خاصی بوده است. از جمله آن آیات عبارت است از:

۱. «وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا. يَرْثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ» (مریم: ۵ و ۶)؛ و من پس از خویشتن از بستگانم بیمناکم و زخم نازا است، پس از جانب خود ولی و جانشینی به من ببخش که از من ارث برد و از خاندان یعقوب نیز ارث برد.

۲. «رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ» (صافات: ۱۰۰)؛ ای پروردگار من! مرا فرزندی از شایستگان بخش. از نظر علمای اهل سنت، سیاق این آیات بیانگر درخواست جنس مذکر از سوی حضرت زکریا و حضرت ابراهیم (ع) است؛ چراکه آنان خواستار فرزندی بوده که برنامه‌های ایشان را ادامه داده و فرصت طلبان را دور کند. پس دعا و درخواست جنس معین جایز است؛ زیرا اگر تقاضای حضرت زکریا و حضرت ابراهیم (ع) نسبت به فرزند مذکر مشروع نبود، نباید پیامبران الهی آن را درخواست می‌کردند. از سوی دیگر، آنچه خواستن آن از خدا جایز است، فعل آن نیز جایز خواهد بود؛ زیرا یکی از شرایط صحت دعا آن است که انسان حرام از خدا طلب نکند (شیر، ۳۴۱/۱). به‌دیگر سخن، هرآنچه که درخواست آن جایز باشد، انجام آن نیز با ابزارهای مشروع جایز است. درنهایت با در نظر گرفتن این نکات، فقهای اهل سنت مشروعیت تعیین جنسیت جنین را از آیات مذکور استنباط کرده‌اند.

۲-۱-۱-۲. عامل تعیین‌کننده جنسیت

یکی دیگر از ادله‌ای که مشروعیت تعیین جنسیت از آن برداشت شده است، آیاتی است که عامل اصلی جنسیت جنین را اسپرم‌های موجود در مایع منی معرفی کرده است. این آیات عبارت است از:

۱. «الْمَ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيِّ يُمْنِي» (قیامه: ۳۷)؛ آیا او نطفه‌ای از منی که در رحم ریخته می‌شود، نبود.
 ۲. «وَأَنَّهُ خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى» (نجم: ۴۵ و ۴۶)؛ و هم او است که دو نوع می‌آفریند نر و ماده. از نطفه‌ای چون فرو ریخته شود.

این آیات نشان می‌دهد که اسپرم مرد به‌عنوان عامل تعیین‌کننده جنسیت معرفی شده است؛ زیرا مقصود از نطفه در آیات مذکور، مایع جنسی مرد (اسپرم) است (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۳۲۰/۲۵؛ بار، ۱۵). از نظر علمی نیز ثابت شده است که مهم‌ترین معیار اصلی در تشخیص جنسیت جنین، وجود کروموزوم در نطفه مرد است و سلول جنسی زن (تخمک) دخالتی در این امر ندارد. همچنین بنا بر یافته‌های دانش پزشکی، زنان دارای دو کروموزوم و مردان دارای یک کروموزوم و یک کروموزوم هستند. در این میان، اگر تخمکی که حاوی کروموزوم جنسی است با اسپرم حاوی کروموزوم جنسی لقاح یابد، سلول تخم، پسر و اگر تخمک با اسپرم حاوی کروموزوم لقاح یابد؛ سلول تخم، دختر می‌شود (رجبی، ۴۸۶). بر

این اساس، اگر خدای متعال اراده کند می‌تواند علل و اسباب را به‌گونه‌ای مهیا کرده که اسپرم حاوی کروموزوم، موفق به نفوذ در تخمک زن شده و جنسیت جنین مذکر شود. طبق این مبنا، نفوذ اسپرم در تخمک سببی است که خداوند، تأثیرگذار قرار داده و اگر انسان موفق به شناسایی علل و اثربخشی آن‌ها شود، می‌تواند در جنسیت جنین نقش داشته باشد. در این راستا، فناوری ژنتیک موجب می‌شود تا علل و اسباب موردنیاز برای مذکر یا مؤنث شدن جنین فراهم آید (بصیری، ۹۱). در واقع در این تکنیک ما به دنبال دست‌یافتن به عمل مجاز از باب به‌کارگیری ابزارهای مشروع هستیم و اخذ در اسباب نیز مشروع است، پس هرگاه از راه مشروع و قانونی صورت پذیرد، عملی جایز به شمار می‌آید.

۲-۱-۱-۳. جواز معالجه و پیشگیری از بیماری

تعیین جنسیت به‌عنوان تکنیکی پیشرفته، نه‌تنها می‌تواند امکان انتخاب جنسیت جنین را فراهم کند، بلکه راهی برای شناخت معایب ژنتیکی و جلوگیری از انتقال برخی بیماری‌ها یا اختلالات ژنتیکی والدین به جنین است. در واقع آنچه در این تکنیک رخ می‌دهد، تحت این سخن رسول‌الله مندرج است که فردی از او پرسید: «یا رسول‌الله اگر مریض شدیم مداوا کنیم؟» حضرت پاسخ داد: «بندگان خدا! امراض خود را مداوا کنید؛ زیرا خدا مرضی پدید نیاورده جز آنکه دوايي برای آن قرار داده مگر یک درد که پیری است» (ابن حنبل، ۲۷۸/۴).

گفتنی است در حال حاضر افراد زیادی در سراسر دنیا مبتلا به بیماری‌های مختلفی هستند که امکان درمان آن‌ها به‌نحو مؤثر وجود ندارد. این بیماری‌ها، هم فرد مبتلا به آن‌ها و هم خانواده‌ها، اقوام و دوستان آن‌ها را دچار زحمت، درد و مشقت بسیار می‌کند. در این میان، جنین‌دارای اختلال ژنتیکی افزون بر بیماری‌های جسمی، خانواده را دچار هزینه‌های درمانی سنگین و صدمات روحی و روانی شدید می‌کند که برای هر خانواده‌ای تحمل‌ناپذیر است. بنابراین باید به دنبال راهی بود تا این بیماری‌ها و ناراحتی‌های ناشی از آن‌ها به حداقل برسند. تکنیک‌های انتخاب جنسیت این فرصت را فراهم می‌آورند تا ریشه‌های این بیماری‌ها، شناخته شده و درمان‌هایی برای آن‌ها پیدا شود. در این روش، جنین‌ها از نظر ابتلا به اختلالات ژنتیکی آزمایش می‌شوند، سپس جنین‌هایی که عاری از ناهنجاری‌های ژنتیکی باشند، به رحم مادر منتقل می‌شوند. بدین ترتیب از احتمال سقط‌های پیاپی به دلایل ژنتیکی نیز جلوگیری خواهد شد (محمد جعفری، ۳۲۳). افزون بر این، همیشه فرایند درمان، سخت و دردناک بوده؛ درحالی‌که براساس قاعده «الرفع اقوی من الرفع؛ دفع سزاوارتر از رفع است» (سیوطی، ۳۱۰/۱)، پیشگیری از به‌دنیا آمدن نوزادان مبتلا به بیماری‌های ژنتیکی بهتر از درمان است.

با این وجود، این دلیل اخص از مدعا است و تنها سبب مشروعیت بهره‌گیری از تکنیک‌های آزمایشگاهی در مواردی است که پدر و مادر یا اطرافیان نزدیک، ناقل بیماری‌های ژنتیکی باشند. در شرایط عادی، تعیین جنسیت جنین آن هم به واسطه علاقه زوجین به جنسیتی خاص امکان‌پذیر نخواهد بود.

۲-۱-۴. اصل حلیت و جواز و فقدان دلیل بر حرمت

تکنولوژی‌گزینش جنسیت جنین، نتیجه سال‌ها تحقیقات و آزمایش‌های گسترده علمی دانشمندان علوم ژنتیکی است که توانسته‌اند در طی سال‌های اخیر به آن دست یابند. اصل این پدیده، صرف نظر از پیامدهای منفی و مثبت آن، یا حرام است و منهی عنه و مبعوض شارع مقدس یا جایز است و مباح؛ یعنی دوران امر بین حرام و غیر واجب است. صدور هر یک از این دو حکم به‌ویژه حرمت آن، محتاج به اقامه بینه و ارائه ادله است. راجع به اباحه چندان نیازی به طرح ادله نیست؛ چون اگر حرام بودن آن ثابت نشود، مطابق با موازین اصولی حلال بودن آن ثابت می‌شود (آخوند خراسانی، ۳۳۸؛ سیوطی، ۶۰/۱). پس بر اساس اصل حلیت و باتوجه به نبودن دلیل معتبری که بتواند تعیین جنسیت جنین را از این اصل خارج سازد، می‌توانیم حکم به حلیت بهره‌گیری از این تکنیک به صورت مطلق کنیم. همچنین بر اساس آیاتی از قرآن، مانند: «سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (جاثیه: ۱۳) و «خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (بقره: ۲۹)، خدای سبحان آنچه را در آسمان و زمین است با رعایت اصل مصلحت در جهت تحقق نظام احسن، به‌گونه‌ای خلق کرده که انسان بتواند از آن‌ها بهره‌برد. لازمه بهره‌برداری از این تسخیر امکان تصرف است و لازمه تصرف، حلیت و اباحه است.

۲-۱-۵. تنظیم خانواده و پیشگیری از حاملگی‌های مکرر

موافقان انتخاب جنس جنین معتقدند یکی از مزایایی که گزینش جنسیت جنین دارد، تنظیم خانواده و پیشگیری از حاملگی‌های مکرر است. گاهی خانواده‌هایی به علت نداشتن دختر یا پسر دچار معضلات زیادی شده‌اند یا خانواده‌هایی که به انگیزه داشتن یکی از دو جنس، حاملگی‌های پیاپی را تجربه کرده‌اند ولی سرانجامی نداشته است و نه تنها سلامتی مادر را به خطر انداخته، بلکه مخارج هنگفتی را برای خانواده به دنبال داشته است. در این موارد که پدر و مادر به دلیل علاقه به داشتن دختر یا پسر، بارها صاحب فرزند می‌شوند ولی به مقصود خود نمی‌رسند، بهره‌گیری از این تکنولوژی می‌تواند در جلوگیری از حاملگی‌های مکرر و پرخطر مؤثر باشد (میمان، ۳۹؛ محمد جعفری، ۳۲۴).

۲-۱-۲. نظریه عدم جواز

دیدگاه دوم در میان فقهای اهل سنت، حکم به عدم جواز است (ابوالبصل، ۷۲۱/۲) که بررسی خواهد شد. لازم به ذکر است در میان فقهای شیعه، هیچ فقیهی قائل به حرمت بهره‌گیری از تکنیک‌های

آزمایشگاهی برای گزینش جنسیت جنین نشده است.

۱-۲-۱-۲. ملازمه تعیین جنسیت با مشارکت در علم الهی

بر اساس آیات قرآن، علم و آگاهی به پنج چیز منحصر به حق تعالی است. آیات مورد نظر، به امور پنج‌گانه غیبی همچون زمان قیامت، علم به خصوصیات جنین، زمان نزول باران، علم به چیزهایی که برای انسان حاصل می‌شود و زمان مرگ انسان‌ها اشاره دارد و تصریح کرده است که جز خدا کسی از آن‌ها خبر ندارد. امام صادق (ع) نیز فرمود: «این پنج چیز، چیزهایی است که هیچ فرشته مقرب و پیامبر مرسل را بدان آگاهی نیست و این‌ها از صفات مختص خدای متعال است» (قمی، ۱۶۷/۲). این آیات عبارت است از:

۱. «إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ» (لقمان: ۳۴)؛ در حقیقت خدا است که علم به قیامت نزد او است و باران را فرو می‌فرستد و آنچه را که در رحم‌ها است می‌داند و کسی نمی‌داند فردا چه به دست می‌آورد و کسی نمی‌داند در کدامین سرزمین می‌میرد؛ در حقیقت خدا است که دانای آگاه است.
۲. «اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ» (رعد: ۸)؛ تنها خدا می‌داند آنچه را که هر ماده‌ای در رحم بار می‌گیرد و نیز آنچه را که رحم‌ها می‌کاهند و آنچه را می‌افزایند.

بر اساس این آیات، فقط خدای سبحان از جنسیت جنین آگاهی دارد؛ یعنی دیگران نمی‌توانند از آن مطلع باشند، درحالی‌که امروزه از طریق روش‌های آزمایشگاهی به ماهیت جنین پی می‌برند. به دیگر سخن، در حال حاضر اطلاع از جنسیت جنین امری عادی و طبیعی است و پزشکان با آزمایش در همان اوایل شکل‌گیری جنین به جنسیت جنین پی می‌برند. حتی امکان انتخاب نوع جنین نیز وجود دارد و گام‌های مؤثری در این زمینه برداشته شده است. پس بین تعیین جنسیت جنین که مستلزم آگاهی از جنسیت جنین نیز می‌باشد، با آیاتی که بیانگر علم خداوند به جنسیت جنین است، تعارض و تنافی وجود دارد (صابونی، ۲۷۲/۲؛ شبیر، ۳۴۱/۱). به عبارتی دیگر با فراهم‌شدن تعیین جنسیت جنین، هرکس می‌تواند در این امور غیبی شریک خدای متعال شده و این موضوع می‌تواند شبهه مشارکت در علم الهی را برای مردم عادی فراهم کرده و افرادی همین تکنولوژی را سبب تضعیف عقاید دینی مردم قرار دهند. طبق این نگرش و برای صیانت از ایمان مردم و به‌استناد قاعده اصولی سد ذرایع،^۲ باید هر نوع فناوری را که امکان تشخیص و تغییر جنسیت جنین را مهیا می‌کند، حرام شمرد (ایاد احمد، ۱۲۷). یکی از دلایل مخالفان تعیین جنسیت جنین در میان اهل سنت، همین مسئله است و آنان به دلیل تعارض امکان تعیین نوع جنس جنین با آیات

۲. سد ذرایع، جمع ذریعه به معنای بستن و جلوگیری کردن از هر عملی است که موجب رسیدن به حرام شود.

فوق، آن را حرام شمرده‌اند (اسلامی، ۲۴۷).

نقد و بررسی

این استدلال محدودش است؛ زیرا اولاً، خدای متعال قبل از امتزاج اسپرم با تخمک از جنسیت جنین باخبر است، درحالی‌که علم انسان به ماهیت جنین بعد از انجام لقاح صورت می‌گیرد؛ ثانیاً، برخی از علوم در انحصار خدای متعال است و هیچ‌کس از آن آگاهی ندارد مانند قیامت، بهشت، جهنم و...؛ اما برخی دیگر از علوم تحت اختیار خدای متعال است و هیچ‌کس آن را نمی‌داند مگر این‌که خدای متعال به وی تعلیم داده باشد؛ مانند شفای بیماران و... و برخی دیگر از علوم در انحصار خدای متعال نیست؛ به این معنا که خدای متعال این علوم را می‌داند، نه اینکه فرد دیگری نتواند از آن مطلع باشد؛ مانند علم به جنسیت جنین، آگاهی از زمان باران آمدن و... (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۹۸/۱۷)؛ ثالثاً، باتوجه‌به اینکه واژه «ما» در آیه «وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ» موصوله است و نشان از جامعیت و شمول دارد، علم خدای متعال از درون رحم محدود به جنسیت نمی‌شود، بلکه جنین دارای خصایص دیگری است که فقط خدای متعال می‌تواند به آن دست یابد؛ مانند نیک‌بخت یا بدبخت شدن طفل، مردن یا زنده ماندن طفل، قوی یا ضعیف بودن طفل، استعدادها، ذوق‌ها و... (طباطبایی، ۵۲؛ بخاری، ۴۳۶؛ قرضاوی، ۶۱۰/۱)؛ رابعاً، عمل جایز را به سبب آنکه ممکن است منجر به مفسده‌ای شود، نمی‌توان حرام شمرد؛ زیرا این احتمال دوسویه است و چه بسا زندگی مردم بر اثر عمل کامل به اصل سدّ ذرایع مختل شود. پس پی‌بردن انسان به جنسیت جنین، هیچ آسیبی به اختصاص داشتن آگاهی خدای متعال به جنین در همه ابعاد و ویژگی‌ها نمی‌زند.

۲-۱-۲. مخالفت تعیین جنسیت با مشیت الهی

از نظر برخی از متفکران اهل سنت، انسان باید تسلیم قوانین هستی باشد و خود را تابع خدای متعال بداند، حال آنکه با بهره‌گیری از تکنیک‌های تعیین جنسیت جنین، قوانین خدا را به چالش کشیده است. سنت خدا و آفرینش بر اساس تولیدمثل طبیعی است، اما بشر با طرح ایده انتخاب جنسیت فرزند عملاً در کار خدا دخالت کرده و اراده او را در خلقت نقض کرده است (خلف، ۱۳۷). طبق این مبنا، اگر مشیت خدا بر این امر تعلق گرفته است که انسان‌ها از طریق تولیدمثل جنسی متولد شوند، تلاش برای یافتن راهی دیگر حرکتی برخلاف مشیت الهی است. این دسته از مخالفان تعیین جنسیت بر این باورند که آیه زیر گویای مشیت خدا است و بر همین اساس، بهره‌گیری از این تکنیک تجاوز به مشیت خدا و افساد در زمین به شمار می‌آید (اسلامی، ۲۲۰).

«لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِمَّا نًا وَيَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الدُّكُورَ» (شوری:

۴۹)؛ فرمانروایی مطلق آسمان‌ها و زمین از آن خدا است، هرچه بخواهد می‌آفریند. به هرکس بخواهد

فرزند دختر و به هرکس بخواهد فرزند پسر می‌دهد (۴۹) «أَوْ يَزُوجُهُمْ ذُكْرَانًا وَإِنَّا نَا وَنَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا» (۵۰)؛ یا آن‌ها را پسران و دخترانی توأم با یکدیگر می‌گرداند و هر که را بخواهد عقیم می‌سازد.

بر اساس این آیه، صورت‌بخشی هویتی از قبیل پسر یا دختر شدن جنین در اختیار خدا است؛ زیرا مصالح و مفاسد را فقط او می‌داند و براساس آن به برخی پسر و دختر و به برخی تنها پسر یا دختر می‌دهد و به برخی اصلاً فرزند نمی‌دهد. از این رو هرگونه تلاش برای تولد فرزند با جنسیت دلخواه والدین، مخالف با مشیت الهی است (ایاد احمد، ۱۲۸). با این نگرش، اگر بتوانیم جنسیت جنین را تعیین کنیم، عملاً نشان داده‌ایم که اراده حق تعالی مغلوب اراده بشر شده است؛ حال آنکه «والله غالب علی امره». از این تفسیر گاهی به عنوان نقض اراده الهی، مغلوبیت حق تعالی و زیر پانهادن قوانین او نام برده شده است.

نقد و بررسی

این استدلال کاملاً سخیف است؛ زیرا استفاده از تکنیک‌های انتخاب جنسیت، انسان را هم‌ردیف خدا قرار نمی‌دهد و به معنای ایجاد قانونی جدید در آفرینش نیست، بلکه تنها شناسایی برخی از اسرار خلقت و حرکت در قلمرو قوانین الهی به شمار می‌رود (مجمع الفقه الإسلامی الدولی، ۶۹). به‌طور کلی، عوامل طبیعی مثل غذا یا عوامل پزشکی مثل دارو در تعیین جنسیت نقش دارند؛ زیرا این‌ها اسبابی هستند که خداوند مؤثر قرار داده است و این به معنای نفی قدرت خدا نیست (بصیری، ۹۱). با این نگرش، پی‌بردن به قوانین طبیعت نه تنها مخالفت با مشیت الهی نیست، بلکه به حکم «وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا» (جاثیه: ۱۳)، کاملاً طبیعی و مطابق اراده و خواست خدا است. تولد جنین نوزادی، از سنت خدای متعال در خلقت و تکوین بیرون نیست؛ زیرا کسانی که این شیوه را کشف کردند با به‌کارگیری قواعدی که خدای متعال برای تناسل قرار داده است، سرّ خداوند را در تولید مثل شناختند.

۱-۲-۳. ملازمه تعیین جنسیت با تغییر خلقت الهی

برخی از صاحب‌نظران، مخالف با تعیین جنسیت برای حکم به حرمت به آیه ۱۱۹ سوره نساء تمسک کرده‌اند. به نظر ایشان، تعیین جنسیت جنین از مصادیق واضح تغییر خلقت الهی و از بارزترین مصادیق ضلالت و گمراهی است که در این آیه از عواقب سوء متابعت از شیطان لعین شمرده شده است، پس کسی که اقدام به چنین عملی کند، خودش لعین خواهد شد (وذینانی، ۱۶۸۲/۲). در این آیه خداوند از قول شیطان چنین نقل کرده است:

وَلَا ضَلَالَنَّهُمْ وَلَا مَنِيْنَهُمْ وَلَا مَنِيْنَهُمْ وَلَا مَنِيْنَهُمْ فَلْيُبَيِّنَنَّ آذَانَ الْأَنْعَامِ وَلَا مَنِيْنَهُمْ فَلْيَعْيِرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا (نساء: ۱۱۹)؛ و آنان را سخت گمراه و دچار آرزوهای دور و دراز

خواهم کرد و وادارشان می‌کنم تا گوش‌های دام‌ها را شکاف دهند و وادارشان می‌کنم تا آفریده خدا را دگرگون سازند و هرکس به جای خدا شیطان را دوست گیرد، قطعاً دستخوش زیان آشکاری شده است. بر اساس این آیه، تعیین جنسیت جنین انسانی تغییر خلق الله است و این کار حرام و نامشروع است؛ زیرا تغییر در آفرینش به امر شیطان است و عمل به آن نشانه متابعت از او به شمار می‌رود. در خصوص معنای تغییر خلقت الهی، دیدگاه‌های متفاوتی مطرح شده است: برخی آن را مطلق و دربرگیرنده هر نوع دگرگونی در هر مخلوقی از مخلوقات دانسته‌اند؛ برخی نیز آن را به جانوران اختصاص داده و سوراخ کردن گوش و یا خصی کردن حیوانات را مصداق آن دانسته‌اند؛ عده‌ای دیگر نیز موضوع آیه را تنها انسان دانسته و آیه را به اخته کردن انسان‌ها تفسیر کرده‌اند و برخی نیز دست‌کاری‌های زیبایی در انسان‌ها را مصداق آن برشمرده‌اند (مدرسی، ۱۷۵/۲). در این میان، دکتر وهبه زحیلی، رئیس گروه فقه مذاهب اسلامی دانشگاه دمشق، هر چند مفاد آیه را تنها شامل انسان‌ها دانسته ولی در دامنه انسان‌ها، تغییر ممنوع را توسعه داده و جایز نبودن هرگونه دگرگونی فیزیکی را از آیه شریفه استنباط کرده است (زحیلی، ۲۷۷/۵).

نقد و بررسی

بنا به عقیده علمای شیعه و اهل سنت، آیه مذکور از نظر بیشتر مفسران ناظر به حفظ دین و توحید و دوری از تغییر دین خدا است نه تغییرات مادی و جسمانی (اشقر، ۲۳). شاهد بر این مطلب روایتی است که از امام باقر و امام صادق (ع) در معنای تغییر در این آیه نقل شده که در آن آمده است: «تغییر در این آیه به معنای ایجاد دگرگونی در دین خداوند است» (طوسی، ۳۳۴/۳). از این رو، با وجود مخالفت‌هایی که در تفسیر آیه مزبور صورت پذیرفته، بعید است فقیهی به خود اجازه دهد با استناد به این آیه، حکم به حرمت تعیین جنسیت را صادر کند. افزون بر این، تغییر خلق پس از اصل خلق محقق می‌شود، ولی در اینجا خلقی صورت نگرفته است تا تغییری در آن داده شود و دیگر اینکه، با فرض اینکه تعیین جنسیت جنین، تغییر در مخلوقات الهی باشد، آیا هر نوع تغییر مادی نادرست است؟ مگر برخی از فقها، جداسازی انگشت زائد، جدا کردن دوقلوهای بهم‌چسبیده یا جراحی‌های پلاستیک را مجاز ندانسته‌اند؟ (مکارم شیرازی، کتاب النکاح، ۱۳۳/۲). پس می‌توان این تغییر را نیز که نیازهای عاطفی والدین را برآورده می‌کند، مجاز شمرد.

۲-۱-۲-۴. احتمال شکست و ناکامی و نقض احترام جنین

یکی دیگر از دلایل مخالفت با انتخاب جنسیت جنین آن است که به کارگیری این تکنیک نیازمندی‌ها که هنوز در آغاز راه خود قرار دارد، ممکن است مضرات و مخاطراتی برای مادر و جنین در بر داشته باشد (عبدالرحمن الیابس، ۱۷۶/۱). توجه به پیچیدگی روند و فرایند این مسئله و حساسیت جایگاه انسان و

کرامت او، از چنان اهمیتی برخوردار است که ما را از به‌کارگیری این تکنیک باز می‌دارد. این دلیل هنگامی استوارتر و قوی‌تر می‌شود که در نظر داشته باشیم که در این روش از یک زوج در محیط آزمایشگاه چه بسا ده‌ها جنین به وجود می‌آید که از میان آن، جنینی که جنسیت دلخواه والدین را دارد در رحم کاشته می‌شود و بقیه از بین خواهد رفت؛ حال آنکه موجود انسانی از همان لحظه‌ای که ایجاد شده، باید محترم دانسته شود و همه حقوق انسانی‌اش از جمله حق حیاتش رعایت شود. از این منظر، جنین، دارای کرامت انسانی است حتی هنگامی که تنها یک سلول داشته باشد (روحانی، ۱۰).

نقد و بررسی

این دلیل بیشتر منعکس‌کننده نگرانی‌های خاصی است که ریشه در برخی پنداره‌های نادرست دارد؛ زیرا نایمینی و ناکارآمدی این تکنولوژی موقتی است نه دائمی. پس این دلیل به فرض قبول، تنها دلیلی موقت بر ضد این تکنیک به شمار می‌آید. علاوه بر اینکه، اگر بخواهیم از این دلیل منع دائم‌گزینش جنسیت جنین را برداشت کنیم، عملاً راه دیگر پیشرفت‌های علمی را که موضوع آن جنین است، خواهیم بست. با این نگرش، تنها اقداماتی جایز خواهد بود که هیچ‌گونه تردید و خطری در پی نداشته باشد و چنین رویکردی ما را از هرگونه پیشرفتی باز می‌دارد. در هر پیشرفت علمی درصد اندکی مخاطره وجود دارد. کافی است که با در نظر گرفتن وضعیت استاندارد بتوانیم این مخاطرات را کاهش دهیم. دیگر اینکه، جنین‌های کشت‌شده در محیط آزمایشگاه فاقد شأن و منزلت انسانی است، زیرا از بین بردن جنین وقتی حرام است که در رحم باشد، ولی در خارج رحم دلیلی بر حرمتش نیست (خویی، ۳۱۹/۲؛ غزالی، ۵۱/۲).

۲-۱-۵. مخالفت با قانونمندی طبیعت

مخالفتان تعیین جنسیت جنین بر این عقیده‌اند که نه تنها فرد باید دارای والدین باشد و در نظام زوجیت متولد شود، بلکه باید این ولادت نیز از طریق مقاربت جنسی و بدون دخالت شخص ثالث حاصل شده باشد. تنها در بین زن و شوهر و براساس محبت و دوستی میان آنان است که زمینه‌ای مهیا می‌شود تا خدای متعال فرزندی به آنان هدیه کند. در این میان، زن و شوهر تنها باید اقداماتی را انجام دهند و امیدوار بمانند تا بچه‌دار شوند. در واقع پدیدآمدن جنین انسانی همواره هدیه و عطیه‌ای الهی است، اما تکنیک‌های باروری مصنوعی این نشانه زنده خدا را دست‌کاری کرده و آن را به چیزی بی‌ارزش تبدیل می‌کند. این کار پیامدهای بسیار بدی به دنبال دارد، از جمله آنکه به انسان این قدرت را می‌دهد که بر دیگران تسلط پیدا کند و به بهسازی نژادی روی آورد. نقش والدین در این میان، تنها نقش مهیاکردن شرایط است و آن‌ها نباید هیچ‌گونه تلاش عالمانه و عامدانه‌ای در این راه انجام دهند. به دیگر سخن، والدین نباید عملی را انجام دهند که به آن‌ها نقش تکوین‌گری دهد؛ حال آنکه تکنیک‌های تعیین جنسیت جنین، ناقض این شرایط

است. علاوه بر اینکه، حق مسلم هر نوزاد آن است که از طریق تولیدمثل طبیعی ایجاد، در رحم مادر رشد، از راه ازدواج تولید و در دستگاه زوجیت زاده شود. بر اساس این رویکرد، هرگونه دخالت در امر تولیدمثل، خطا و ناروا است و مانعی در برابر حرمت زوجیت و هدیه بودن فرزند تلقی می‌شود. در حقیقت والدینی که می‌خواهند جنسیت جنین را تعیین کنند، با این کار هویت مدنظر خود را بر جنین تحمیل می‌کنند که این منافی با این حق مسلم هر شخص است که هویت خاص خود را داشته باشد. گاه از روش تعیین جنسیت برای تغییر خصوصیات فیزیکی و ویژگی‌هایی مانند قد، رنگ چشم، رنگ مو و... نیز استفاده می‌شود. بسیار آشکار است که دست بردن در ژن‌های جنین برای زیبایی و تغییرات غیر ضروری، این فرصت را برای برخی فراهم می‌آورد تا دست به انواع سوءاستفاده‌ها بزنند یا بر روی جنین‌های انسانی، آزمایش‌های مختلف و غیرانسانی انجام دهند و راه را به سوی بهسازی نژادی بگشایند (میمان، ۳۶).

نقد و بررسی

این همه تقدیس طبیعت با تأکید بر قانون طبیعی در تفکر اسلامی جایگاهی ندارد. این گونه نیست که خدای متعال طبیعت را به اوج کمال خود رسانده، آن را رها کرده باشد و انسان ناچار باشد که از آن پیروی کند. بنابراین از اینکه چیزی در طبیعت چنین است، نباید نتیجه گرفت که پس باید همچنان به حالت سابق خود باقی بماند. در واقع این نحو استدلال، نوعی مغالطه طبیعت‌گرایانه و پرش از مسئله «هست» به «باید» است که درباره آن سخن بسیار است. بر اساس این استدلال هرگونه اقدام و دست‌کاری در طبیعت نادرست است که این مطلوب کسی نیست (محمدی، ۲۷۶). علاوه بر اینکه، برخی از علما دست‌کاری ژنتیکی را جایز شمرده‌اند؛ چنانچه دکتر محمد رأفت عثمان، رئیس دانشکده شریعت و حقوق در دانشگاه الازهر مصر، دست‌کاری ژنتیکی و گذاشتن ژن سالم به جای ژن معیوب و برداشتن ژن عامل کوتاه قدی و درمان آن را از طریق افزودن ژن قدبلندی جایز می‌داند. وی حتی این دست‌کاری‌ها را نه تنها درباره درمان بیماری‌ها، بلکه برای تغییر دادن رنگ چشم، رخساره و مو جایز می‌شمارد و بر این نظر است که این قبیل کارها اگر باعث ویرانی خزانه ژنی نشود، اشکالی ندارد (اسلامی، ۲۴۷).

۲-۱-۲-۶. رواج تبعیض جنسیتی در جامعه

مخالفتان تعیین جنسیت، آن را مقدمه ایجاد نوعی تبعیض جنسیتی در جامعه، به هم ریختن تناسب جمعیتی و مختل کردن روند عادی تولیدمثل می‌دانند. بر اساس این رویکرد، اگر این تکنولوژی در اختیار همگان قرار گیرد، تناسب دو جنس عالم طبیعت به هم می‌خورد (خلف، ۱۳۷). نظام طبیعت به گونه‌ای است که علی‌رغم خواست این و آن، کار خود را می‌کند و نتیجه آن برقراری تعادل و تناسب میان زن و مرد است، اما تعیین جنسیت سبب به هم خوردن این تناسب و در نتیجه ایجاد نتایج نامطلوب می‌شود. در این

میان، اغلب خانواده‌ها خواستار نوازد پسرند و اگر بتوانند به این خواسته خود برسند، توازن جمعیتی در آینده مختل خواهد شد.

نقد و بررسی

به هم خوردن توازن جنسیتی صرفاً احتمالی است که راجع به آن سلباً یا ایجاباً نمی‌توان سخن گفت. احتمال دارد بهره‌گیری از تکنیک انتخاب جنسیت جنین منجر به تبعیض جنسیت نشود و در موارد وجود احتمال و تردید، اتکای بر آن دلیل مشکل است؛ زیرا بر اساس قاعده «اذا جاء الاحتمال بطل الاستدلال»؛ اگر احتمال به جایی وارد شود، استدلال فایده‌ای ندارد. علاوه بر اینکه، برای جلوگیری از مشکل اختلال در توازن جمعیت می‌توان از نظارت قانون و صلاح‌دید پزشکان متخصص استفاده کرد تا معلوم شود خانواده‌ها، دلیل منطقی و متقاعدکننده‌ای برای انتخاب جنسیت جنین داشته باشند (میمان، ۳۹).

به نظر پروفیسور جولیان ساوولسکو، استاد اخلاق عملی دانشگاه آکسفورد، پدر و مادری که جنس خاصی را انتخاب می‌کنند، الزاماً بر این باور نیستند که جنسیتی بر جنسیت دیگر رجحان دارد، بلکه گرایش آن‌ها فقط به دلیل تفاوت بین دو جنس است. دلسردی آن‌ها در عدم توفیق برای وصول به مقصود خود که همان داشتن فرزندی با جنسیت دلخواه است، بعدها روی کودک به دنیا آمده، تأثیر ناخوشایندی دارد و کودک نیز با درک این موضوع دچار مشکلات روحی و روانی خاصی می‌شود. در واقع، انتخاب جنسیتی که غرض از آن داشتن فرزندی با ویژگی‌های اجتماعی خاص باشد، تعادل و تناسب جنسی خانواده را در پی خواهد داشت. از طرف دیگر، در صورت فراهم‌نشدن خواست والدین، ممکن است آن‌ها سراغ ناباروری و عدم تولد فرزندی دیگر بروند که در این صورت حق آزادی باروری آن‌ها نقض خواهد شد (نوری‌زاده، ۱۱۶).

۲-۱-۳. نظریه جواز محدود

گروهی دیگر از فقهای امامیه و اهل سنت در خصوص مشروعیت انتخاب جنسیت جنین، قائل به جواز محدود شده‌اند (مدکور، ۲۶۶؛ مکارم شیرازی، پایگاه اینترنتی معظم له). قانونگذار جزایری نیز در ماده ۴۵ مکرر قانون خانواده، جواز انتخاب جنسیت جنین را مقید به ضرورت و اضطرار شدید کرده است (بلحاج العربی، ۲۸۰). این نگرش بر پایه قواعد فقهی همچون لاضرر، نفی عسرو حرج، تزاحم و اهم و مهم، به منظور پیشگیری از انتقال ناهنجاری‌های ژنتیکی یا اختلالات کروموزومی به جنین که سبب ضرر به مادر یا تولد جنین‌های ناقص‌الخلقه می‌شود، رأی به جواز می‌دهد. ضرورت و اضطرار نیز در این مسئله اقتضا می‌کند در مواردی که هیچ راهی برای ممانعت از بروز بیماری‌های ژنتیکی جز استفاده از این نوع تکنیک وجود ندارد، به جواز این تحقیقات حکم دهیم. طبق این مبنا، زمانی که به سبب بیماری‌های صعب‌العلاج

و لاعلاج، خطر رنج و درد برای مادر یا جنین وجود داشته باشد، بهره‌گیری از این تکنیک توجیه‌پذیر است؛ زیرا خداوند هرگونه الزامی را که سبب شود مکلفان از انجام آن به رنج و مشقت بیفتند، از دایره احکام خود برداشته است. در واقع دلیل اضطرار و حرج بر ادله احکام اولیه، به‌نحو توضیح حکومت دارد و احکام مذکور در عناوین اولیه را مرتفع می‌سازد. در نهایت، طبق قواعد فقهی مطرح‌شده، می‌توان انتخاب جنسیت را جهت جلوگیری از بیماری به مادر یا انتقال ژن‌های معیوب به جنین جایز دانست.

۲-۲. نظریه مختار

به نظر می‌رسد از آنجا که جواز مطلق استفاده از تکنیک‌های انتخاب جنسیت به پیامدهای ناخوشایندی می‌انجامد، دیدگاه جواز محدود پذیرفتنی است. تعیین جنسیت جنین به‌عنوان یک روش نوین آزمایشگاهی، عوارض تحریک هورمونی تخمدان، بیهوشی، مصرف دارو، زایمان زودرس، حاملگی‌های چندقلویی، خطر ابتلا به سرطان و... دارد که بدون دلیل نمی‌توان برای همه افراد انجام داد. در این روش هم مادر و هم جنین ممکن است مضراتی را متحمل شوند. هورمون‌تراپی انجام‌شده روی مادر برای تعیین جنسیت جنین، می‌تواند خطر ابتلا به سرطان سینه، سرطان تخمدان و سرطان رحم را در وی افزایش دهد (هارپر و همکاران، ۲۵۸). علائم برخی بیماری‌های این تکنیک تنها زمانی آشکار می‌شود که فرد به میان سالی رسیده باشد. عقل در این موارد حکم می‌کند انسان آنچه را سبب نگرانی‌اش می‌شود رها کند و به چیزی دور از نگرانی چنگ زند یا از روش مطمئن و بی‌خطر دست بردارد و به سمت روشی نرود که نسبت به عواقب آن علم و اطلاعی ندارد؛ زیرا دفع ضرر مظنون و محتمل واجب است. براین اساس، انسان حق تغییر روندهای طبیعی را که سالم و به صلاح او است، ندارد؛ چون نمی‌داند تغییرات او را به کدام سمت می‌برد. در این صورت انسان عاقل توانایی‌اش را به ضرر خود یا همنوعش به کار نمی‌گیرد. در روایات نیز این حکم عقلی تأیید شده است: «دع ما یریبک الی ما لا یریبک؛ آنچه تو را نگران می‌کند به سود چیزی که نگرانی ندارد، رها کن» (ترمذی، ۶۶۸/۴)، «اترکوا ما لا بأس به حذراً ممّا به البأس؛ چیزی را که مانعی ندارد به حال خود رها کنید، به‌خاطر پرهیز از چیزی که مانع دارد» (نوری، ۲۶۷/۱۱).

لازم به ذکر است در تکنیک‌های تعیین جنسیت، جنین‌های بارور شده اضافی که قابلیت تبدیل شدن به یک انسان را دارند، در رحم کاشته نمی‌شوند و در نهایت از بین می‌روند که این امر مغایر با حفظ حیات جنین و حرمت اتلاف آن است (مجمع الفقه الاسلامی الدولی، قرار بشأن البیضات الملقحه، ۱۷۹۱/۳؛ جناتی، ۲۳۸/۲). در این موارد، با تنقیح مناط و الغای خصوصیت از رحم می‌توان گفت: اسپرم بعد از لقاح با تخمک در لوله آزمایشگاه، دارای همان قابلیت است که اسپرم بعد از استقرار در رحم دارد؛ از این رو، از بین بردن نطفه مستقر شده در لوله‌های آزمایشگاهی جایز نیست. بسیار آشکار است که معیار در

استعداد به‌سوی تکامل، فعلیت نیست، بلکه ملاک قوه قریب به فعل است؛ یعنی استعدادی که با طی مراحل در یک دوره محدود زمانی تبدیل به فعلیت خواهد شد. از این رو اگر اسپرم پس از لقاح با تخمک چه در رحم یا خارج از آن استقرار یابد، استعداد و قابلیت انسان شدن را پیدا می‌کند و از این جهت محترم است. با این نگرش، لحظه لقاح تخمک با اسپرم و سپس استقرار آن هر چند خارج از رحم، لحظه شروع حیات انسانی و ترتب آثار و احکام خاص جنین است؛ لذا در دیدگاه‌های فقهی، حرمتی برای نابودسازی نطفه ترکیب نشده مشاهده نمی‌شود و فقها به جواز عزل (بیرون ریختن منی) فتوا داده‌اند. بی‌گمان اگر هر اسپرم و تخمکی را بخواهیم شخص و دارای احترام انسانی بدانیم، پس روش‌های جلوگیری از بارداری به‌طور کلی روش‌هایی نادرست خواهد بود، در حالی که اسپرم و تخمک در مراحل اولیه فرایند رشد، به‌طور قطع حیات انسانی نداشته و صرفاً دارای حیات نباتی است (گفتگو با اندیشه‌وران حوزه، ۲۴). طبق این مبنا، بهره‌گیری از تکنیک‌های آزمایشگاهی برای گزینش جنسیت جنین جایز نخواهد بود؛ زیرا منجر به تولید جنین‌های اضافی شده که طی این روند، تخریب و محکوم به فنا می‌شوند. با نظر به قاعده فقهی تراحم و تقدیم امر مهم‌تر (حفظ سلامتی مادر و جلوگیری از تولد جنین‌های معیوب) بر امر مهم (حرمت از بین بردن جنین‌های اضافی) و با استناد به اضطرار، نفی حرج و نفی ضرر، انتخاب جنسیت جنین تنها برای پیشگیری از انتقال بیماری‌های ژنتیکی یا درمان بیماری‌ها جایز است. با این نگرش، گزینش جنسیت جنین زیر چتر اهّم و مهم می‌رود و طبق قاعده تراحم، حکم مهم یعنی حرمت اتلاف جنین از تنجز و فعلیت ساقط می‌شود.

نتیجه

با امعان نظر و پس از بحث و بررسی پیرامون مشروعیت انتخاب جنسیت جنین، نتایج زیر حاصل شد:

۱. به نظر بیشتر فقهای امامیه و اهل سنت، بهره‌گیری از تکنیک انتخاب جنسیت جنین به دلایل غیر پزشکی و صرفاً به منظور تولد فرزند با جنسیت دلخواه والدین جایز است. از جمله دلایلی که در این راستا به آن استناد شده است، عبارت‌اند از: اصل جواز و اباحه، مشروعیت درخواست جنس مذکر، مشروعیت اخذ به اسباب، جواز معالجه و پیشگیری از بیماری، جلوگیری از بارداری‌های مکرر و سقط جنین‌های ناخواسته.

۲. گروهی از فقهای امامیه و اهل سنت به دلایل غیر پزشکی با بهره‌گیری از تکنیک تعیین جنسیت مخالف‌اند. از جمله عللی که مخالفان تعیین جنسیت مطرح کرده‌اند، عبارت است از: ملازمه تعیین جنسیت با مشارکت در علم الهی، مخالفت تعیین جنسیت با مشیت الهی، ملازمه تعیین جنسیت با تغییر

خلقت الهی، مخالفت با قانونمندی طبیعت، احتمال شکست و ناکامی، نقض احترام جنین و رواج تبعیض جنسیتی در جامعه.

۳. برخی از فقهای امامیه و اهل سنت، بهره‌گیری از تکنیک‌های انتخاب جنسیت جنین را تنها برای پیشگیری از انتقال بیماری‌های ژنتیکی یا درمان بیماری‌ها جایز دانسته‌اند.

۴. به نظر نگارندگان، انتخاب جنسیت جنین به منظور اصلاح خصیصه‌های ژنی معیوب و بیماری‌ها پذیرفتنی است، ولی اگر منظور از انجام آن اصلاح برخی خصلت‌های طبیعی باشد، جایز نیست.

۵. اگر اسپرم پس از لقاح با تخمک قابلیت انسان‌شدن را پیدا کند، محترم است؛ لذا جواز اتلاف و دورافکندن آن محل تأمل است و احتیاط در وجوب محافظت از آن است.

منابع

- ابن حنبل، احمد بن محمد، مسند الامام احمد بن حنبل، بیروت: الرسالة، ۱۴۱۶ق.
- ابوالصل، عبدالناصر موسی، الهندسة الوراثية من منظور شرعي و هو ضمن كتاب دراسات فقهية في قضايا طبية معاصرة، اردن: دار النفائس، ۱۴۲۱ق.
- اسلامی، حسن، شبیه سازی انسانی از دیدگاه آئین کاتولیک و اسلام، قم: دانشگاه ادیان و مذاهب، ۱۳۸۶.
- اشقر، محمد سلیمان، ابحاث اجتهادية في الفقه الطبی، بیروت: الرسالة، ۲۰۰۱م.
- ایاد احمد، ابراهیم، الهندسة الوراثية بين معطيات العلم و ضوابط الشرع، عمان: دارالفتح، ۲۰۰۳م.
- آخوند خراسانی، محمد کاظم، کفایة الاصول، قم: آل‌البیت، ۱۴۰۹ق.
- بار، محمد علی، خلق الإنسان بين الطب والقرآن، جدة: الدار السعودية، ۱۴۰۰ق.
- بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، کتاب بدء الخلق، باب ذکر الملائكة، ریاض: رشد، ۱۴۲۷ق.
- بصیری، حمیدرضا و همکاران، «جنسیت جنین از دیدگاه قرآن، روایات و دانش جنین‌شناسی»، مجله طب و تزکیه، دوره ۲۶، ش ۲، ۱۳۹۶.
- بلحاج العربی، بحوث القانونية في قانون الاسرة الجزائری الجديد، جزائر: دیوان المطبوعات الجامعية، ۲۰۱۴م.
- ترمذی، محمد بن عیسی، سنن الترمذی، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۳ق.
- جناتی، محمد ابراهیم، رسالة توضیح المسائل، استفتانات، قم: انصاریان، ۱۳۸۲.
- جوهری، اسماعیل بن حماد، تاج اللغة و صحاح العربية، بیروت: دار العلم للملایین، ۱۴۱۰ق.
- خامنه‌ای، علی، مسائل متفرقة پزشکی، استفتانات در سایت معظم‌له، قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی ایشان به نشانی: www.khamenei.ir
- خلف، طارق عبدالمنعم محمد، احكام التدخل الطبي في النطف البشرية، اردن: دار النفائس، ۲۰۱۰م.

- خویی، ابوالقاسم، المسائل الشرعية، استفتانات المعاملات، قم: مؤسسة احیاء آثار امام خویی، ۱۴۲۱ق.
- رجبی، مجید و همکاران، مقدمه‌ای بر تولید مثل جانوری، تهران: جهاد دانشگاهی واحد خورازمی، ۱۳۸۷.
- روحانی، محمدصادق، المسائل المستحدثه، قم: دارالکتاب، ۱۴۱۴ق.
- زحیلی، وهبه، التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج، بیروت: دارالفکر المعاصر، ۱۴۱۸ق.
- سیوطی، عبدالرحمان بن ابی بکر، الأشباه و النظائر فی قواعد و فروع الشافعیة، مصر: دارالسلام، ۱۴۱۸ق.
- شیر، محمدعثمان، موقف الإسلام من الأمراض الوراثية و هو ضمن کتاب دراسات فقهية فی قضايا طبيه معاصره، اردن: دار النفاثس، ۱۴۲۱ق.
- صابونی، محمدعلی، مختصر تفسیر ابن کثیر، بیروت: دار القرآن الکریم، ۱۹۸۱م.
- طباطبایی، محمدحسین، قرآن در اسلام، تهران: دار الکتب الاسلامیة، ۱۳۵۳.
- طوسی، محمدبن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۹ق.
- عبدالرحمن الیابس، هیله بنت، تحديد جنس الجنین، بحث منشور ضمن السجل العلمی لمؤتمر الفقه الاسلامی الثانی قضایا طبيه معاصره، ریاض: جامعة الامام محمدبن سعود الاسلامیة، ۱۴۳۱ق.
- عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۰.
- غزالی، محمدبن محمد، احیاء علوم الدین، بیروت: دار المعرفة، بی تا.
- قرضاوی، یوسف، من هدی الإسلام (فتاوی معاصره)، بیروت: المکتب الإسلامی، ۱۴۲۱ق.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر القمی، قم: دار الکتب، ۱۴۰۴ق.
- گفتگو با اندیشه‌وران حوزه، «زویای پیدا و پنهان شبیه‌سازی»، مجله کاوشی نو در فقه اسلامی، ش ۴۷، سال سیزدهم، ۱۳۸۵، صص ۳-۸۰.
- لاریجانی، باقر؛ زاهدی، فرزانه، «ملاحظات اخلاقی در اهدای گامت و جنین»، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، ویژه‌نامه اخلاق پزشکی، دوره ۱، ش ۱، ۱۳۸۵، صص ۱-۱۹.
- مجمع الفقه الاسلامی الدولي، قرار بشأن البيضات الملقحة الزائدة عن الحاجة، دورة ششم، ش ۵۵ (۶/۶)، ۱۴۱۰ق، صص ۱۷۳۷-۲۳۳۴.
- _____، قرارات المجمع الفقهي الإسلامي، دورة ۱۸ و ۱۹، ش ۱، ۱۴۲۷ق، صص ۳۹-۸۸.
- محسنی، محمدآصف، الفقه و المسائل الطبية، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۲.
- محمدجعفری، راضیه و همکاران، «تعیین جنسیت جنین بر اساس محل جفت با استفاده از سونوگرافی دو بعدی»، مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، دوره ۷۲، ش ۵، ۱۳۹۳.
- محمدی، علی محمدیوسف، بحوث فقهية فی مسائل طبية معاصره، بیروت: دارالبیانات الاسلامیة، ۲۰۰۵م.
- مدرسی، محمد تقی، تفسیر هدایت، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، بی تا.

مدکور، علی احمد، التریبه الدینیة والضوابط الأخلاقیة للممارسات البیولوجیة والحویة، الندوة المصریة عن أخلاقیات الممارسات البیولوجیة، قاهره: اللجنة الوطنیة المصریة للتربیة والعلوم والثقافة، ۱۹۹۷م.

مکارم شیرازی، ناصر، احکام فرزندداری، استفتانات در سایت معظم له، قابل دسترسی در سایت اختصاصی ایشان به نشانی: www.makarem.ir

_____، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۷۴.

_____، کتاب النکاح، سلسله مباحث خارج فقه آیت الله العظمی مکارم شیرازی، قم: امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۲.

میمان، ناصر بن عبدالله، «حکم اختیار جنس الجنین فی الشریعة»، اعمال و بحوث الدورة الثامنة عشرة للمجمع الفقهی الإسلامی المتعقدة فی مکة، ۱۴۲۶ق.

نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: آل البيت، ۱۴۰۸ق.

نوری زاده، رقیه و همکاران، «چالش های اخلاقی تعیین جنسیت به دلایل غیر پزشکی به روش تشخیص ژنتیکی پیش از کاشت جنین»، فصلنامه اخلاق پزشکی، سال چهارم، ش ۱۲، ۱۳۸۹.

وذینانی، خالد بن زید، اختیار جنس الجنین، بحث منشور ضمن السجل العلمی لمؤتمر الفقه الإسلامی الثانی قضایا طیبه معاصرة، ریاض: جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامیة، ۱۴۳۱ق.

هارپر، جوئیس و همکاران، تشخیص ژنتیکی رویان پیش از لانه گزینی، ترجمه دکتر حسین مزدارانی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۴.

هاشمی شاهرودی، محمود، مسائل پزشکی باروری مصنوعی، استفتانات در سایت معظم له به نشانی: www.hashemishahroudi.org

Noorlander AM, Geraedts JP, Melissen JB. **Female gender pre-selection by maternal diet in combination with timing of sexual intercourse-a prospective study**, *Reprod Biomedical Online* 2010.

Strange H, Chadwick R. **The Ethics of Nonmedical Sex Selection**, *Health Care Anal*, Volume 18, Issue 3, September 2010.

Sureau C. **Gender selection: a crime against humanity or the exercise of a fundamental right?** *Human Reproduction*, Volume 14, Issue 4, 1 April 1999.

Viville S, Nisand I. **Legal aspects of human embryo research and preimplantation genetic diagnosis in France**, *Human Reproduction*; Volume 12 no. 11, December 1997.